

Leefomgeving en leefbaarheid

Leefbaarheid is het resultaat van de mate waarin de directe en fysieke leefomgeving aansluit bij de wensen, idealen en behoeften van het individu (Leidelmeijer *et al.*, 2008 in Gieling *et al.*, 2017, p.172).⁹⁷ Leefbaarheid heeft dus te maken met de kwaliteitskenmerken van een regio, wijk of dorp zoals die wordt ervaren door bewoners. De kwaliteit van het openbaar vervoer, werkgelegenheid, het niveau van voorzieningen, de huizenvoorraad, etc. spelen hierin allemaal een rol. Simpel gesteld: leefbaarheid geeft aan of bewoners hun huis, buurt, wijk, dorp of andere omgeving prettig vinden om in te wonen en verblijven. Dit hoofdstuk gaat dieper in op de leefbaarheid van de regio. In de literatuurstudie van 2018 werd geconstateerd dat de leefbaarheid in Groningen extra onder druk staat door de aardbevingen en de gerelateerde maatschappelijke impact. Hierbij speelt tevens een rol dat delen van de provincie Groningen kampen met bevolkingskrimp, vergrijzing en een algemene afname van voorzieningen. Dit hoofdstuk behandelt de nieuwe kennisontwikkelingen op het gebied van leefbaarheid.

De Johannes Kerkhovenpolder, gemeente Delfzijl. Gemeente Delfzijl gaat de komende jaren een aantal versterkingsprogramma's uitvoeren ten gevolge van de gaswinning.

6

⁹⁷ Gieling, J., de Vries, I., & Haartsen, T. (2017). Subjectieve leefbaarheid: een nieuwe meetmethode getest. *Rooilijn*, 50(3), 172-179.

6.1

INLEIDING

Dit hoofdstuk gaat eerst dieper in op het meest recente onderzoek en legt de methodiek van deze onderzoeken uit (paragraaf 6.2). Daarna wordt er ingegaan op leefbaarheid in de provincie in het algemeen en tevredenheid met de leefomgeving (paragraaf 6.3). In paragraaf 6.4 gaan we dieper in op het aanbod van voorzieningen, waarna paragraaf 6.5 dieper ingaat op bevolkingskrimp in de regio. Dit wordt gevolgd door een uitleg wat de energietransitie doet met de leefbaarheid van een gebied (paragraaf 6.6). Hierna wordt in paragraaf 6.7 een samenvatting gegeven van dit hoofdstuk met een focus op mogelijke richtingen voor toekomstig onderzoek.

6.2

OVERZICHT METHODIEK MEEST GEBRUIKTE BRONNEN

Hierna volgt een uitleg van de methodiek van de meest gebruikte bronnen. In dit hoofdstuk halen we vier nieuwe bronnen aan die te maken hebben met het thema leefomgeving en leefbaarheid.

In het onderzoek van **Jansen (2019)** worden de effecten van de aardbevingen op het wonen geanalyseerd. Specifiek is er onderzoek gedaan naar de relatie tussen plaats-binding (*place attachment*), risico-perceptie en coping-strategieën (de manier waarop iemand met problemen en stress omgaat) in de provincie Groningen. In 2015 zijn hiervoor 19.000 inwoners schriftelijk benaderd om een online enquête in te vullen, 4363 hebben dit vervolgens gedaan waarvan er 4260 bruikbaar waren (N=4260). Dit artikel is gepubliceerd in het vakblad *Journal of Housing and the Built Environment*. Het onderzoek maakt deel uit van een groter onderzoek dat in 2015 is uitgevoerd door de TU Delft, met veldwerk door CMO STAMM.⁹⁸

Meerstra-de Haan et al. (2019) hebben onderzoek gedaan naar de participatiesamenleving in rurale gebieden in Noord-Nederland. Dit onderzoek maakte deel uit van een promotietraject. Het onderzoek ging over hoe zowel de (voorheen) publieke voorzieningen als de algehele leefbaarheid behouden en verbeterd kunnen/kan worden. Er is onderzoek gedaan naar de continuïteit van bewonersinitiatieven en de factoren die het succes ervan beïnvloeden. De onderzoekers hebben een enquête uitgezet onder 585 initiatiefnemers van bewonersinitiatieven in Noord-Nederland (in totaal waren er 623 geïdentificeerd maar van 37 waren geen gegevens beschikbaar).⁹⁹ In totaal hebben 157 initiatiefnemers de enquête ingevuld en waren er 135 bruikbaar voor analyse, de respons lag op 26,8%.

In het onderzoek van **Ubels (Ubels et al., 2019a, 2019b)** wordt de casus Project Ulrum 2034 uitgelicht. De eerste auteur heeft meerdere jaren (tussen 2015-2018) het initiatief 'Project Ulrum 2034' gevolgd. Ulrum (Gemeente Het Hogeland) telt 1400 inwoners en is een dorp dat te maken heeft met bevolkingskrimp. Het initiatief 'Project Ulrum 2034' had als doel om lokale initiatieven te stimuleren die investeren in de fysieke en sociale domeinen,

offewel in de leefbaarheid van het dorp. Het doel van dit onderzoek was het zelfsturende vermogen van bewoners te analyseren en te kijken hoe dit zich ontwikkelde. Er is in dit onderzoek een *mixed-method* methode gebruikt waarin o.a. het initiatief werd geobserveerd, interviews zijn gehouden, informele bijeenkomsten met de werkgroep zijn bijgewoond en er een veldwerk dagboek is bijgehouden.

6.3

LEEFBAARHEID IN HET ALGEMEEN EN TEVREDENHEID MET DE LEEFOMGEVING

In de vorige literatuurstudie (Sluiter *et al.*, 2018a) werd geconstateerd dat de leefbaarheid in Groningen niet alleen wordt beïnvloed door de aardbevingen maar ook door bevolkingskrimp, de trek naar de stad Groningen en een veranderende economie. Er werd aangegeven dat de leefbaarheid in Groningen over het algemeen positief wordt beoordeeld, maar leefbaarheid in het aardbevingsgebied minder. Er werd duidelijk dat bewoners voornamelijk investeringen willen in de inzet van alternatieve energiebronnen, verduurzaming van panden, het behouden van voorzieningen, het verbeteren van werkgelegenheid en het aardbevingsbestendig maken van gebouwen. Ook gaven bewoners aan dat het herstellen van schade, compensatie van waardedaling en het versterken van woningen prioriteit heeft. In de vorige literatuurstudie werd daarnaast aangegeven dat de tevredenheid over leefbaarheid achteruit ging. Er werd toen gedacht dat de vermindering van de gaswinning positief zou bijdragen aan de leefbaarheid. Ook maakten mensen zich zorgen over de toekomst van het gebied mede door krimp en niveau van voorzieningen.

In 2019 kunnen we constateren dat de leefbaarheid in Groningen nog steeds onder druk staat (Elshof *et al.*, 2018). Elshof *et al.* (2018) hebben midden 2018 de vijf leefbaarheid programma's van de NCG geanalyseerd. Deze programma's waren in het leven geroepen om de leefbaarheid in Groningen een impuls te geven. Ze concluderen dat de leefbaarheid programma's van de NCG als succesvol kunnen worden beschouwd, omdat de (globale) doelen van de vijf afzonderlijke programma's grotendeels zijn gerealiseerd. Maar ze concluderen ook dat de leefbaarheid in Groningen achteruit is gegaan. Elshof *et al.* adviseren dan ook de komende jaren flink verder te investeren in de leefbaarheid, niet alleen in het gebied met aardbevingssschade en waar de versterking plaatsvindt maar in de gehele regio.

Tijdens de *Critical Review* over de regionale economie is ook veel gesproken over leefbaarheid (Derksen & Gebben, 2019). Het belang van het subsidiëren van leefbaarheid (van stad en dorp) en ook van netwerken (tussen bedrijven, tussen partijen) werd benadrukt als middel om de regionale economie te stimuleren.

⁹⁸ Zie ook: Hoekstra, J. (2016). Wonen en aardbevingen in Groningen: Een onderzoek in negen gemeenten. <https://repository.tudelft.nl/islandora/object/uuid:682b1022-cebc-45fb-8bf9-2cc86aad3557?collection=research>

⁹⁹ Bewonersinitiatieven zijn formele en informele georganiseerde groepen die actief zijn in en bijdragen aan het publieke domein (Meerstra-de Haan *et al.*, 2019, p.3).

Ook werd erop gewezen dat het belang van infrastructuur voor de regionale economie vaak wordt overdreven. De *Critical Review* noemt verder nog verschillende andere mogelijkheden om de sociaaleconomische status te verbeteren. Wat echter tijdens de *Critical Review* vooral opvalt: het debat tussen lokale partijen ging eigenlijk helemaal niet over de vraag wat nou wijze investeringen zijn waar het gebied wel bij vaart. In plaats daarvan praat men vrijwel exclusief over de manier waarop het geld wordt verdeeld en geoormerkt. Er is veel wantrouwen jegens grote partijen, lobby's en prestigeprojecten. Daarbij klinkt luid de roep om de zeggenschap van inwoners te vergroten. Derksen & Gebben (2019) concluderen dan ook dat bestuurders drie vragen moeten beantwoorden: Wat biedt de beste economische kansen? Wat is de beste *governance*? En hoe herstelt men het geschonden vertrouwen van zowel bestuur als bedrijven en bewoners? De goede beantwoording van deze drie vragen kan óók de leefbaarheid sterk bevorderen. Hierbij is opvallend dat een *Critical Review* naar de versterking van de regionale economie en leefbaarheid zo nadrukkelijk laat zien dat het een prioriteit is om vertrouwen en goed bestuur te herstellen.¹⁰⁰

Belangrijke bevindingen van het onderzoek van Jansen (2019) zijn dat het voelen van een binding met de streek gerelateerd is aan mensen met een hogere leeftijd, een lager opleidingsniveau en hun herkomst. Bewoners met een sterke binding met de streek gaven ook vaker aan bang te zijn voor de aardbevingen en de bijkomende verwachte schade aan de huizen. Ondanks deze angst zijn deze mensen minder snel geneigd te verhuizen dan mensen met minder plaats-binding.¹⁰¹ Bijna 30% van de ondervraagden van dit onderzoek (Jansen, 2019) gaf aan een heel sterke band te voelen met de streek en 38% heeft een sterk gevoel bij de streek. 25% voelt zich gematigd verbonden. Gezien vanuit een internationaal perspectief is dit vrij hoog. Dit kan gelinkt worden aan hogere leeftijd, altijd al in de regio te hebben gewoond, persoonlijke ervaringen hebben met de aardbevingen, het hebben van schade, en verwachte schade.¹⁰²

Over het algemeen is zwakkere plaats-binding gerelateerd aan het wonen met een alleenstaande ouder of een groot huishouden, middellange verblijftijd in de regio, geboren en opgegroeid zijn in een andere plek, onzeker zijn over de emotionele reacties op de aardbevingen, het hebben van psychologische klachten en in hoeverre bewoners de situatie van de aardbevingen accepteren (Jansen, 2019). In dit artikel wordt ook beschreven dat mensen die in rampgebieden of bedreigde plekken leven er bekend om staan hogere plaats-binding te hebben. Waarschijnlijk komt het door de angst de plek te verliezen. Ook wordt er beschreven dat mensen met een hoge risicoperceptie eerder geneigd zijn te verhuizen (Jansen, 2019). Plaats-binding is hetzelfde voor huurders en huizenbezitters zo blijkt uit dit onderzoek.

38%
van de ondervraagden heeft een sterk gevoel bij de streek

¹⁰⁰ Overigens signaleren Derksen & Gebben (2019) dat het geringe zelfvertrouwen hier ook een rol speelt en dat dit een goede voedingsbodem vindt in de historie en in negatieve vergelijkingen met de Randstad. Vanuit die optiek zouden emancipatie en zelfbewustzijn van de kwaliteiten van de regio een prioriteit moeten worden.

¹⁰¹ Plaats-binding wordt in dit artikel gezien als de positieve band tussen mensen en de plek zelf. Karakteristieken van plaats-binding zijn de wens om een sterke band en genegenheid te houden met de plek. (Gedeelde) herinneringen, ideeën en gevoelens die worden geassocieerd met de plek maken deel uit van iemands eigen identiteit.

¹⁰² De leeftijd van bewoners van het aardbevingsgebied ligt vrij hoog. In het aardbevingsgebied is 21,9% van de mensen boven de 65 tegenover 13,6% in de stad Groningen. Bij de 15 tot 24 jarigen is dat 10,9% tegenover 22,5% in de stad (Nationaal Programma Groningen, 2018). De hoge leeftijd in het aardbevingsgebied is gelinkt met het voelen van hoge verbintenis met de plek. Oudere bewoners voelen vaak een sterkere band met de plek door hun gelimiteerde mobiliteit, het verliezen van familieleden en vrienden, pensioen en het afnemen van sociale contacten (Jansen, 2019).

In het onderzoek van Vrieling *et al.* (2018) zijn respondenten op meerdere momenten bevestigd over de invloed van de gaswinning op het woonplezier. Resultaten laten zien dat ten opzichte van eerdere metingen, het de deelnemers in 2018 waarschijnlijker lijkt dat gaswinning negatieve gevolgen heeft op het woonplezier en dat men denkt dat deze gevolgen ernstiger zijn. Er is geen verandering in de mate waarin mensen willen verhuizen (Vrieling *et al.*, 2018).

Alhoewel het onderzoek naar de leefbaarheid nogal uiteenlopend van aard is, laat het overwegend zien dat de bodembeweging de leefbaarheid in Groningen nog steeds aantast en dat de leefbaarheid verder is verslechterd. Het onderzoek suggereert dat er flinke investeringen nodig zijn om de leefbaarheid weer op peil te krijgen. Die investeringen zijn waarschijnlijk niet alleen financieel van aard: bestuurlijk en op gebied van onderling vertrouwen is veel schadeherstel mogelijk. Wel voelen bewoners nog steeds veel binding met de streek en ook is er veel animo om in de streek te blijven wonen.

6.4

AANBOD VAN VOORZIENINGEN IN COMBINATIE MET BEWONERSINITIATIEVEN

In de literatuurstudie van Sluiter *et al.* (2018a) werd geschreven dat er mogelijk voorzieningen verdwijnen in het aardbevingsgebied. Ook wijzen ze op het risico van de beperkte opvangmogelijkheden mochten de aardbevingen sterker worden en er slachtoffers vallen. Er wordt ook aangegeven dat de aardbevingsproblematiek kan zorgen voor verpaupering van de wijken en dorpen omdat bijvoorbeeld onderhoud wordt uitgesteld. Ook wijzen ze erop dat de aardbevingen niet alleen negatieve impact hebben maar ook kansen kan bieden.

In 2019 is er veel geschreven over de rol die bewoners spelen in het behouden en opzetten van voorzieningen. Deze verantwoordelijkheid voor publieke taken komt steeds vaker ten laste van bewoners in de zogenoemde 'participatiesamenleving' of 'doe democratie' (Meerstra-de Haan *et al.*, 2019; Ubels *et al.*, 2019b). Dit kan leiden tot het versterken van een gemeenschap (*community empowerment*) en mogelijk een alternatief doen ontstaan voor de (voorheen) publieke voorzieningen. In de literatuur zeggen sommige academici dat bewoners beter op maat gemaakte services kunnen bieden en beter in kunnen spelen op lokale behoeften dan de lokale overheid (zie Meerstra-de Haan *et al.*, 2019). Desalniettemin zijn er ook nadelen aan deze verandering: zo hebben niet alle wijken en dorpen gelijke kansen om mee te doen aan dit soort initiatieven, ligt sociale exclusie op de loer en uiteindelijk ook het (nog verder) achteruitgaan van de publieke voorzieningen. Het is onduidelijk wat deze nieuwe verantwoordelijkheid van bewoners doet met de sociale cohesie en of dit opweegt tegen de tijd die bewoners in dit soort initiatieven steken (Meerstra-de Haan *et al.*, 2019).

Het onderzoek van Meerstra-de Haan *et al.* (2019) toont aan dat er relatief veel bewonersinitiatieven plaatsvinden in krimpgebieden. Bewoners zijn vaak de initiatiefnemer en regionale overheden zijn soms betrokken. De belangrijkste doelen van dit soort initiatieven zijn voorzieningen leveren, het verbeteren van de sociale cohesie en het bijdragen aan de leefbaarheid. Redenen waarom volgens de literatuur bewonersinitiatieven vaak stoppen is 'vrijwilligers burn-out', onduidelijke rolverdeling, onduidelijke verwachtingen en het missen van een stem in het initiatief. Ook kunnen te hoge verwachtingen de initiatieven parten spelen.

De resultaten van dit onderzoek (Meerstra-de Haan *et al.*, 2019) laten zien dat er gemiddeld 24 mensen actief zijn binnen een initiatief. Gemiddeld spenderen deze mensen 6,7 uur per week aan een initiatief en meestal kennen de mensen binnen de initiatieven elkaar al voordat ze het initiatief starten. Over het algemeen genomen zijn er meer vrouwen die bijdragen aan bewonersinitiatieven dan mannen.

Zes variabelen zijn belangrijk in het voorzetten of het stopzetten van bewonersinitiatieven:

Geen enkele van bovenstaande factoren is dominant (Meerstra-de Haan *et al.*, 2019). Een algemene conclusie is dat de steun vanuit de overheid verbeterd en beter aangepast moet worden op de behoefte van bewoners om de continuïteit te bevorderen. Er moet een balans worden gevonden tussen steun bieden en bemoeienis met het proces.

Inzichten 'Project Ulrum 2034'

Project Ulrum heeft als doel lokale initiatieven te stimuleren die investeren in de fysieke en sociale domeinen, oftewel in de leefbaarheid van het dorp. Het onderzoek van Ubels *et al.* (2019b) wijst uit dat de meeste bewoners positief zijn over Ulrum 2034 en hoe het project bijdraagt aan de lokale leefbaarheid, onafhankelijk van of ze zelf daar aan meededen. Bewoners met een lager inkomen wisten over het algemeen minder of vrij weinig over het initiatief en deze groep had weinig interesse in het initiatief en had weinig interesse om betrokken te raken. Dit ondanks de moeite die er was gestoken in het betrekken van iedereen. Dus voor sociaaleconomisch zwakkere groepen leidde dit project niet tot een verhoogd niveau van sociale samenwerking en/of *empowerment*. Het is dus lastig iedereen te betrekken bij bewonersinitiatieven. Wel laat deze *case study* zien dat voor de groep die wel actief is in burgerinitiatieven, het leidt tot *empowerment* en verhoogde bestuurlijke capaciteiten (*governance capacity*). De auteurs geven aan dat het problematisch is om aan te nemen dat regio's die kampen met bevolkingskrimp de tijd en competenties hebben om in de lokale behoeftes te voorzien en dit op een inclusieve manier te doen. Dit is een vraagstuk voor de toekomst, zeker gezien het feit dat de overheid zijn verantwoordelijkheid betreffende de leefbaarheid overdraagt aan bewoners. Paradoxaal genoeg is het succes van de initiatieven juist gebonden aan de betrokkenheid en ondersteuning van de overheid (Ubels *et al.*, 2019b).

In een ander artikel over dit initiatief laten Ubels *et al.*, (2019a) zien dat de steun van de overheid cruciaal was voor het succes ervan. Ze signaleren dat er verschillende spanningen zijn binnen het initiatief zoals: tussen lokale autonomie en de afhankelijkheid van professionele hulp; en tussen bredere maatschappelijke betrokkenheid en verantwoording met betrekking tot de verkregen publieke financiering. Ze ontdekten ook dat de zelfsturende capaciteiten fluctueerden in de tijd, dynamisch zijn en zich op een niet-lineaire manier ontwikkelen. De vrijwillige inzet van bewoners was vooral tijdelijk, behalve voor sommige activiteiten die van direct belang waren voor de betrokkenen. Daarnaast concludeerden ze dat de continuïteit van het zelfbestuur door de gemeenschap fragiel was vanwege de afhankelijkheid van externe financiering en vrijwillige betrokkenheid.

We concluderen dat er in Groningen veel wordt verwacht van de bewoner om de leefbaarheid te verbeteren en op peil te houden. Hoogstwaarschijnlijk ligt die verwachting hoger in Groningen gezien de druk die de aardbevingen zetten op de leefbaarheid. Bewoners zijn vaak de initiatiefnemer op het gebied van het verbeteren van de leefbaarheid en de regionale overheden zijn soms betrokken. Het opzetten van bewonersinitiatieven vergt veel van bewoners, zij spenderen vrij veel tijd aan deze vrijwillige taak en het is vrijwel onmogelijk om de gehele gemeenschap te mobiliseren. Voor het slagen van dit soort initiatieven is het van belang om externe financiering te krijgen en zal ook ondersteuning door gemeente of een andere externe partij nodig zijn.

6.5

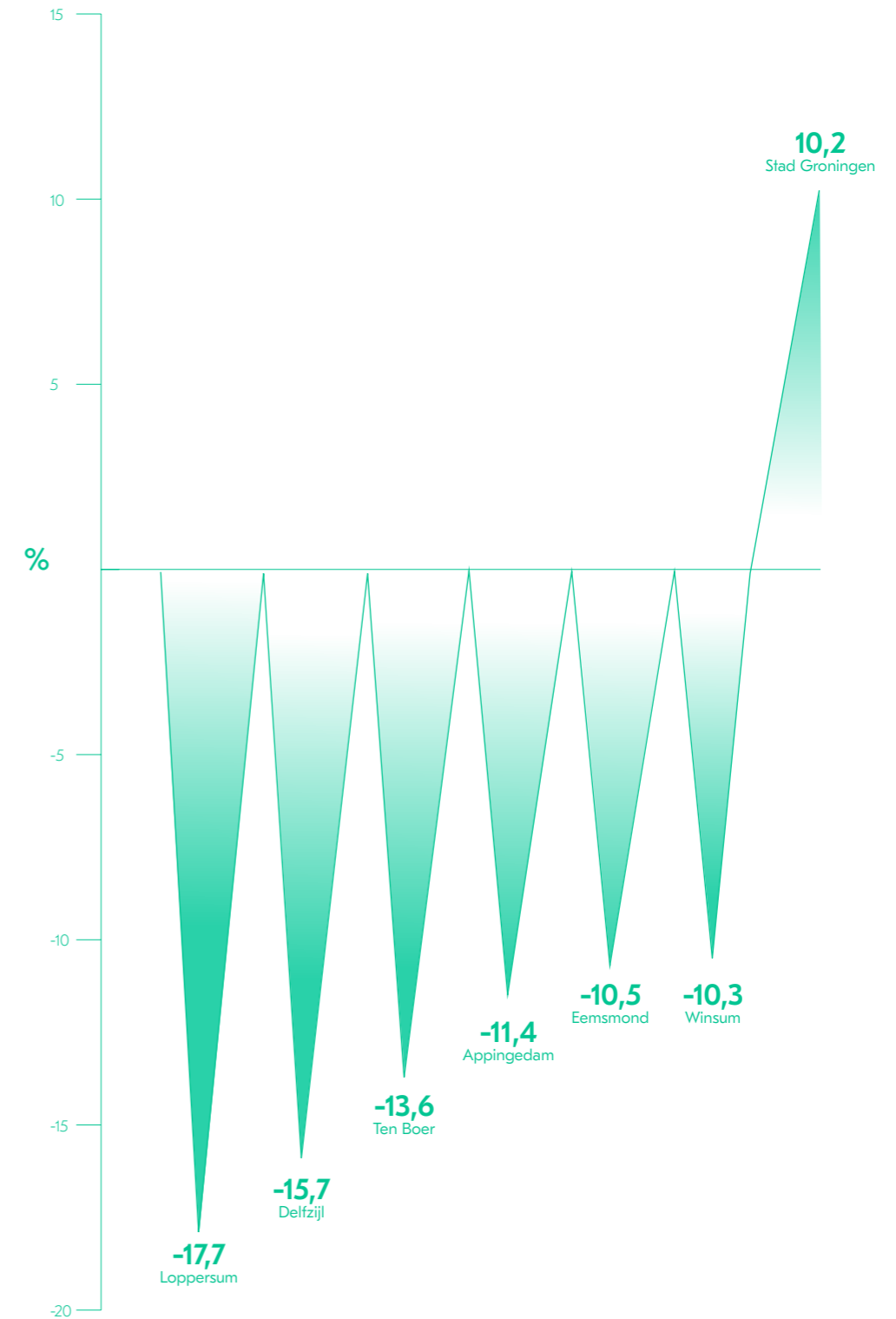
KRIMP

In de vorige literatuurstudie is er wel geschreven over krimp maar was er nog weinig bekend over de omvang ervan. In 2019 is hier meer over bekend geworden door een studie van het CBS, vandaar dat we er in dit overzicht een paragraaf over toevoegen.

Het CBS rapporteerde in september 2019 in hun prognose voor 2018-2035 dat verreweg de grootste krimp in heel Nederland gaat plaatsvinden in de gemeenten in het noordoosten van Groningen.¹⁰³ Deze gemeenten zijn allemaal 'aardbevingsgemeenten'. Het gaat hier nog wel over de gemeenten van voor de gemeentelijke herindeling. Volgens de prognose daalt van alle Nederlandse gemeenten de bevolking in Loppersum het sterkst, namelijk met 17,7 procent. Ook Delfzijl (-15,7 procent), Ten Boer (-13,6 procent), Appingedam (-11,4 procent), Eemsmond (-10,5 procent) en Winsum (-10,3 procent) krijgen met een forse krimp te maken. De stad Groningen zal wel verder groeien (plus 10,2 procent). Vooral jongeren trekken volgens het Planbureau voor de Leefomgeving naar de stad (Husby, Weterings & Groot, 2019).

Bevolkingsdaling heeft gevolgen voor het aanbod van voorzieningen zoals scholen, winkels en het openbaar vervoer. Ook wijst de vergrijzing op een afname in de beroepsbevolking terwijl er juist meer vraag komt voor ouderenzorg. Verschillende onderzoekers, waaronder Bettina Bock, pleiten dan ook voor meer investeringen in de krimpgebieden.¹⁰⁴ Een recente ontwikkeling rondom krimp in de regio is de inzet van dorpsondersteuners. Zoals beschreven op de website van Groninger Dorpen is de dorpsondersteuner iemand die zich inzet tegen het wegvallen van voorzieningen in Groninger dorpen. Naast een praktische functie hebben de dorpsondersteuners ook een sociale functie in de vorm van informele ondersteuning.¹⁰⁵

17,7%
volgens de prognose daalt van alle Nederlandse gemeenten de bevolking in Loppersum het sterkst

Figuur 6.1 Prognose bevolkingsdaling en groei 2018-2035 in 'aardbevingsgemeenten' in procenten. Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek (2019).

¹⁰³ Centraal Bureau voor de Statistiek (2019). *Sterke groei in steden en randgemeenten verwacht*. Laatste geraadpleegd 2020-01-22. <<https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/37/sterke-groei-in-steden-en-randgemeenten-verwacht>>

¹⁰⁴ RTV Noord. *Het is dringend zaak voor dit kabinet om in krimpgebieden te investeren*. Laatste geraadpleegd op 2020-01-22. <<https://www.rtvnoord.nl/nieuws/215158/Het-is-dringend-zaak-voor-dit-kabinet-om-in-krimpgebieden-te-investeren>>

¹⁰⁵ Groninger Dorpen (2018). *Dorpsondersteuners als dorpsseigen, vertrouwd gezicht en aanspreekpunt*. Laatste geraadpleegd op 2020-01-22. <<https://groningerdorpen.nl/nieuws/dorpsondersteuners-als-dorpsseigen-vertrouwd-gezicht-en-aanspreekpunt>>

6.6

ENERGIETRANSITIE

In de literatuurstudie van 2018 (Sluiter *et al.*, 2018a) werd besproken hoe Groningen een van de voorlopers kan worden in de energietransitie. Dit kan de economie een impuls geven.

Dat de aardbevingen niet alleen problemen met zich meebrengen maar ook kansen onderstreept Zuidema (2018). De regionale problematiek rondom het aardbevingsdossier kan voor kansen zorgen in de energietransitie. "Groningen is daarmee een unieke regio; het is de eerste regio in Europa waar een alomvattende energietransitie nú urgent is en wordt gestart" (Zuidema, 2018, p.29). Desalniettemin signaleert hij ook hoe lastig het inzetten van deze energietransitie is, gezien de ruimtelijke, esthetische, sociale, juridische en technische uitdagingen die dit met zich meebrengt. Belangrijk hierin is vooral om de lusten en lasten van dit soort ontwikkelingen eerlijker te verdelen.

€ 1,15
miljard
is het startkapitaal van
Nationaal Programma
Groningen

Het Nationaal Programma Groningen (2018) bevestigt ook dat er grote kansen liggen in Groningen om de volgende stap te zetten in de transitie van een op fossiele energie gestoelde economie naar een nieuwe economie die groen, circulair en slim is. De NPG schat dat al in 2020 in de provincie Groningen meer dan een derde van de gebruikte elektriciteit duurzaam wordt opgewekt. "De aanwezigheid van een groot industrieel complex, de mogelijkheden voor grote windparken op zee, een groot innovatievermogen in de regio en de concrete plannen voor een waterstoffabriek zijn stuk voor stuk kansen om de stappen naar een energieneutrale regio te realiseren ... Groningen blijft daarmee de energieprovincie van Nederland en kan de weg wijzen in een noodzakelijke, maar complexe transitie." Het NPG wil dit type groei in Groningen stimuleren en versnellen (Nationaal Programma Groningen, 2018, p.11).

Het NPG heeft een startkapitaal van 1,15 miljard voor het versterken van het toekomstperspectief van Groningen rondom verschillende thema's, zoals de leefbaarheid in dorpen en economische groei. Maar ook om Groningse oplossingen aan te dragen voor de nationale energietransitie (Nationaal Programma Groningen, 2018). Daarbij valt op dat plannen ten aanzien van het maken van een regionale transitie (op industrieel niveau) verder zijn uitgewerkt dan plannen voor transitie op het niveau van huishoudens.

6.7

SAMENVATTING EN TOEKOMSTIG ONDERZOEK

Als we de balans opmaken dan zijn er in dit hoofdstuk louter signalen dat de leefbaarheid in Groningen verder is achteruitgegaan. Verschillende bronnen wijzen erop dat flinke investeringen nodig zijn om de leefbaarheid weer op peil te krijgen. De binding van bewoners met de streek blijft sterk, ondanks de verslechtering van de leefbaarheid. In Groningen wordt veel verwacht van de bewoner om de leefbaarheid te verbeteren en op peil te houden. Het opzetten van bewonersinitiatieven vergt veel van bewoners zeker in een krimpgebied als noord-oost Groningen waar de leefbaarheidsvraagstukken sterker aanwezig zijn dan in de rest van het land. Er liggen kansen in Groningen om de leefbaarheid te verbeteren, bijvoorbeeld door te investeren in projecten die de energietransitie verder stimuleren. Maar het valt op dat die plannen een industrieel karakter hebben: het zijn icoonprojecten op provinciaal niveau. Maar de *basics* moeten niet worden verwaarloosd of als kansloos terzijde worden geschoven. Het versterken van de bestuurskracht, het herstel van onderlinge verhoudingen en het herwinnen van zelfvertrouwen: zodra bewoners en ondernemers aan het woord zijn, zijn dit de problemen die opvallen.

Een belangrijke richting voor toekomstig onderzoek is ook om een goed beeld te krijgen wat de bewoner zelf wil ten aanzien van zijn woning en leefomgeving. We observeren dat dit ook ingepast kan worden met de schade- en versterkingsmaatregelen. Dit wordt tot op heden niet voldoende gedaan en wanneer deze wensen van bewoners wel zijn geïnventariseerd door middel van het opstellen van een dorpsvisie/toekomstvisie/witboek stopt het vervolgens in de uitvoering.

Wat betreft het doen van toekomstig onderzoek, zien wij dat het interessant is om beter in beeld te brengen hoe de NAM bijdraagt aan de regio in het kader van maatschappelijk verantwoord ondernemen en hoe zij inzetten op het verbeteren van de leefbaarheid.¹⁰⁶ Op dit moment wint de NAM nog steeds gas in Groningen, waardoor zij ook een verantwoordelijkheid hebben om bij te dragen aan de regio en aan het welzijn van de bevolking.

In de vorige literatuurstudie zijn er zorgen geuit over de impact van de gaswinning en de aardbevingen op infrastructurele werken zoals de zee-weringen en de chemische industrie. Voor zover bekend is hier geen nieuw onderzoek over verschenen. Ook Mouter *et al.* (2018) geven aan dat op het moment alle veiligheidsoverwegingen vooral gaan over gebouwen en niet over dijken, wegen en netwerk infrastructuur. Er zou in onze visie dan ook meer onderzoek gedaan kunnen worden naar de impact van de aardbevingen op publieke gebouwen zoals scholen, publieke infrastructuur, het gasleidingnetwerk en agrarische werken.

¹⁰⁶ Nederlandse Aardolie Maatschappij. Zie <<https://www.nam.nl/nam-en-de-samenleving.html>>